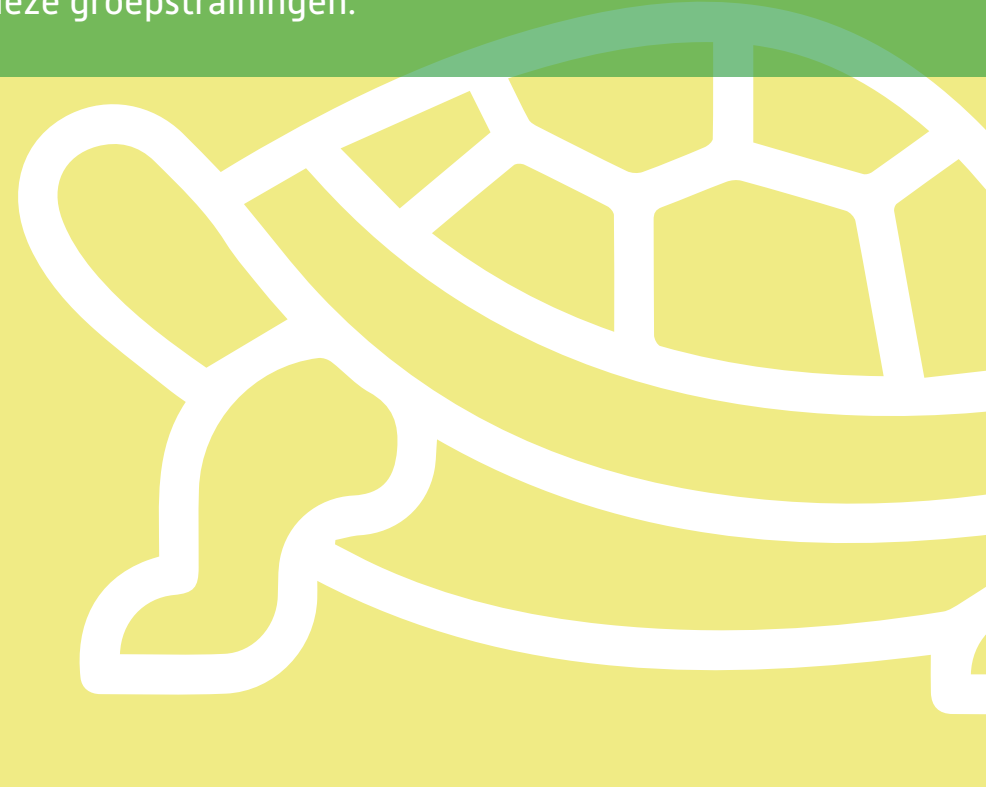

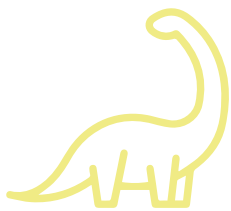
STOERE SCHILDPADDEN EN DAPPERE DINO'S

Investeren in veerkrachtige
kinderen na scheiding

Deze factsheet gaat over twee preventieve programma's voor jonge kinderen met gescheiden ouders: Stoere Schildpadden en Dappere Dino's. We gaan in op de kosten en te verwachten opbrengsten van deze groepstrainingen.

EEN SCHEIDING IS IMPACTVOL

Als ouders uit elkaar gaan dan is dat een belangrijke risicofactor voor het welzijn, de ontwikkeling en de (mentale) gezondheid van zowel de ouders zelf als hun kinderen^{1 2 3}. De meeste kinderen reageren aanvankelijk met angst, schuldgevoel en/of verdriet op de scheiding. Met name voor jonge kinderen kan een scheiding een verwarrende, beangstigende tijd zijn. Ze willen niet dat hun ouders gaan scheiden, hebben er geen controle over en de scheiding is voor hen vaak onverwachts. In deze factsheet nemen we je mee in de ervaringen van twee van deze jonge kinderen, kleuter Merthe van vier en Jaïr van zeven. Het betreft twee fictieve casussen.

MAAK KENNIS MET MERTHE EN JAÏR

Maak kennis met Merthe. Zij is 4 jaar oud.

Merthes ouders zijn 8 maanden geleden gescheiden. Ze hadden ruzies, met name kort na de scheiding. Ze zijn nog zoekende naar hoe ze het ouderschap na de scheiding opnieuw vorm kunnen geven. Op dit moment is er sprake van parallel (co)-ouderschap. Merthes moeder heeft sinds kort een nieuwe vriend. Merthe wil hem niet ontmoeten. Merthe is pas begonnen in de kleuterklas. Ze is daar erg verlegen. Ook buiten school trekt ze zich terug. Ze heeft moeite met het maken van vriendjes.

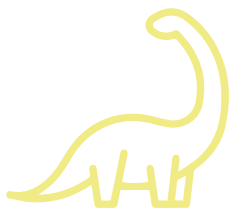
Maak kennis met Jaïr. Hij is 7 jaar oud.

Jaïrs ouders zijn sinds vorig jaar gescheiden. Ze hebben af en toe conflicten over wanneer Jaïr bij welke ouder is. Er is een omgangsregeling en daar houden de ouders zich grotendeels aan, maar er is weinig sprake van flexibiliteit. Onlangs was de voetbaltraining van Jaïr verzet en toen stonden de ouders langs het voetbalveld te ruziën over met wie hij mee naar huis ging. Jaïr vertoont sinds de scheiding drukker gedrag in de klas en heeft veel moeite om zich te concentreren. Na school blijft hij zo lang mogelijk op het schoolplein hangen, zodat hij niet naar huis hoeft.

¹ Amato, P.R. & James, S. [2010]. Divorce in Europe and the United States: Commonalities and differences across nations. *Family Science*, 1, 2-13. Doi: 10.1080/19424620903381583

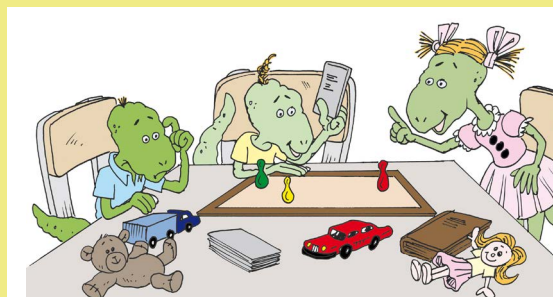
² Van der Valk, I., Spruijt, E., De Goede, M., Meeus, W. & Maas, C. [2004]. Marital status, marital process, and parental resources in predicting adolescents' emotional adjustment: A multilevel analysis. *Journal of Family Issues*, 25, 291-317. Doi: 10.1177/0192513X03257429.

³ Van Dijk, R., Van der Valk, I.E., Dekovic, M., & Branje, S. [2020]. A meta-analysis on interparental conflict, parenting, and child adjustment in divorced families: Examining mediation using meta-analytic structural equation models. *Clinical Psychology Review*, 79. Doi: 10.1016/j.cpr.2020.101861.

PREVENTIEVE STEUN VOOR JONGE KINDEREN NA SCHEIDING

Met de meerderheid van de kinderen gaat het na de scheiding van hun ouders op termijn goed. Hoe het met ze gaat is deels afhankelijk van bijkomende factoren, zoals de mate van conflict tussen ouders³ en het evenwicht tussen risico's en beschermende factoren. Uit onderzoek blijkt dat we veel kunnen doen om dit evenwicht positief te beïnvloeden en problemen van kinderen zoals Merthe en Jaïr op langere termijn te voorkomen of beperken. Bijvoorbeeld door gebruik te maken van preventieve groepstrainingen waarin kinderen handvatten krijgen voor emotieregulatie en waarmee hun weerbaarheid versterkt wordt⁴. TNO ontwikkelde en evalueerde twee van zulke groepstrainingen voor preventieve ondersteuning van jonge kinderen van wie de ouders gescheiden zijn (zie onderstaand kader).

STOERE SCHILDPADDEN™ EN DAPPERE DINO'S™

Doelgroep

Stoere Schildpadden en Dappere Dino's zijn preventieve groepstrainingen bedoeld voor jonge kinderen van gescheiden ouders. Het betreft kinderen van 4 tot en met 6 jaar oud (Stoere Schildpadden) en 6 tot en met 8 jaar oud (Dappere Dino's), over wie een ouder of andere betrokkene zich zorgen maakt.

Doel

Doel is het voorkomen of beperken van emotionele en gedragsproblemen na de scheiding van ouders.

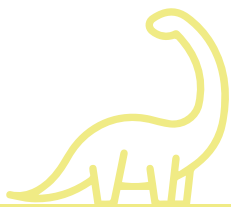
Aanpak

Stoere Schildpadden en Dappere Dino's bieden een ondersteunende groepsomgeving om spanningen als gevolg van de scheiding te verminderen. Er nemen 4 tot 6 (Stoere Schildpadden) of 4 tot 7 (Dappere Dino's) kinderen deel aan een trainingsgroep.

Ervaren trainers

Stoere Schildpadden en Dappere Dino's worden gegeven door getrainde en ervaren professionals. Iedere groep wordt geleid door een gekwalificeerde trainer en een co-trainer.

⁴ TNO [2023]. *Mentale gezondheid van kinderen op een wetenschappelijk onderbouwde manier versterken*. Geraadpleegd op 28 juli 2023, via [Mentale gezondheid kinderen wetenschappelijk en onderbouwd versterken \(tno.nl\)](https://www.tno.nl/onderzoek-en-ontwikkeling/onderzoek/mh-kinderen)

Spelend leren

Via psycho-educatie en cognitief-gedragstherapeutische technieken leren de deelnemende kinderen spelenderwijs omgaan met schuldgevoelens, misvattingen en onrealistische gedachten over de scheiding. Ook ontwikkelen ze probleemoplossende vaardigheden. De trainingen zijn gericht op het versterken van een positief beeld van zichzelf en het gezin. Daarbij houden de methoden rekening met de cognitieve en verbale vaardigheden van kleuters en van kinderen van 6 tot en met 8 jaar.

Poppenspel

Trainers werken in de groepen veel met een handpop, schildpad Sam of dinosaurus Rex. Deze handpoppen hebben dezelfde leeftijd als deelnemers in de groep en hebben zelf ook gescheiden ouders. Naast poppenspel gebruiken de trainers creatieve materialen en spelvormen, zoals voorleesboekjes, spellen, werkbladen en tekeningen.

Tijdsbesteding

Stoere Schildpadden en Dappere Dino's bestaan uit twaalf wekelijkse groepsessies van 45 minuten. Ouders hebben een intake- en een eindgesprek en kunnen deelnemen aan een oudersessie.

Kwalificering

Om trainer te worden kunnen geïnteresseerden een geaccrediteerde training tot Dappere Dino's en Stoere Schildpadden trainer volgen. Deze bestaat uit twee modules: een kwalificatiemodule voor Dappere Dino's en een daarop voortbouwende module voor Stoere Schildpadden. In iedere module volgen deelnemers eerst een startkwalificatiebijeenkomst. Daarna gaan ze aan de slag met hun eerste groep. Daarbij kunnen trainers hun vragen inbrengen in coaching sessies (via beeldbellen) met de opleiders. Afsluitend vindt een terugkombijeenkomst plaats, waar men op basis van de eerste groep en interview gecertificeerd wordt. Licenties zijn twee jaar geldig. Deze worden verlengd door iedere twee jaar tenminste een Dappere Dino's / Stoere Schildpadden groep te geven; en eens per twee jaar deel te nemen aan de jaarlijkse landelijke terugkombijeenkomst.

Meer informatie over Dappere Dino's™ en Stoere Schildpadden™ (© TNO) is te vinden in de Databank Effectieve Jeugdinterventies⁵ of op www.dapperedino.nl.

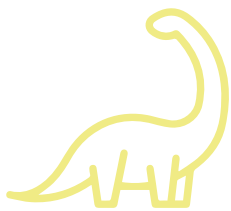
INVESTEREN IN GEZOND, VEILIG EN KANSRIJK OPGROEIEN

Welke investering vragen de preventieve trainingen Stoere Schildpadden en Dappere Dino's voor jonge kinderen na de scheiding van hun ouders? Wat kosten ze en wat leveren ze vervolgens op? We zetten het in deze factsheet op een rij door de twee fictieve casussen van Merthe en Jaïr verder te volgen. De casussen zijn fictief, maar gebaseerd op de dagelijkse praktijk zoals omschreven door ervaren trainers van Stoere Schildpadden en Dappere Dino's; gecombineerd met onderzoek naar deze trainingen^{5,6}.

⁵ Klein Velderman, M., & Pannebakker, F.D. (2019). *Databank effectieve jeugdinterventies: Beschrijving 'Dappere Dino's'*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. Beschikbaar via: www.nji.nl/jeugdinterventies
Klein Velderman, M., & Pannebakker, F. (2020). *Databank effectieve jeugdinterventies: Beschrijving 'Stoere Schildpadden'*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. Beschikbaar via: www.nji.nl/jeugdinterventies

⁶ Pedro-Carroll, J. L., Sutton, S. E., & Wyman, P. A. (1999). A two-year follow-up evaluation of a preventive intervention for young children of divorce. *School Psychology Review*, 28, 467-476. Doi: 10.1080/02796015.1999.12085978.

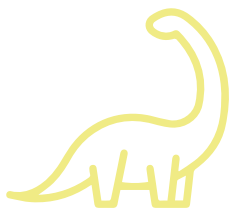
De schoolmaatschappelijk werker heeft de ouders van Merthe (4 jaar oud) op de Stoere Schildpadden gewezen. Haar ouders melden haar aan. Tijdens de Stoere Schildpadden-bijeenkomsten is Merthe in het begin nog erg stil. Ze vindt de handpop die tijdens de training gebruikt wordt, schildpad Sam, heel interessant en durft na een tijdje ook met Sam te praten. Ze is zichtbaar opgelucht als ze merkt dat iedereen in de groep gescheiden ouders heeft en luistert aandachtig naar de ervaringen en uitdagingen van anderen. Tijdens het onderdeel 'veranderingen binnen het gezin' gaat het er in de groep over dat er allerlei soorten gezinnen zijn en dat elk gezin uniek en bijzonder is.

Er is een oefening waarbij de kinderen met gezinsfiguurtjes kunnen aangeven hoe de situatie er uit ziet in hun gezin. Tijdens die oefening ziet Merthe dat Emine, een ander meisje uit de groep, bij papa een extra poppetje neerzet. De trainer ziet Merthe hiernaar kijken en vraagt Emine om uit te leggen wie wie is. Emine vertelt over haar gezin en dat het extra poppetje Selin is, de vriendin van haar papa. Merthe wil hier graag meer over weten, maar durft het nog niet te vragen. Ze gaat de volgende bijeenkomst naast Emine zitten. De meisjes kunnen het goed met elkaar vinden en de laatste paar bijeenkomsten zitten ze altijd naast elkaar. Naarmate de training vordert, komt het thema stiefouder vaker terug. Merthe durft er dan meer over te vragen; eerst aan handpop Sam en de trainer, later ook aan andere groepsgenootjes. Ze begrijpt dat Emine haar stiefmoeder Selin erg aardig vindt.

Jair (7 jaar oud) neemt deel aan de Dappere Dino's. Net als op school vindt hij het soms lastig om goed te luisteren of niet af te dwalen tijdens de activiteiten in de groep. Maar als Rex, de dino-handpop die gebruikt wordt tijdens de training, iets vertelt of vraagt, dan luistert hij meteen.

Tijdens de training gaat het over 'oplosbare en onoplosbare problemen'. Jair leert dat het geruzie van zijn ouders een probleem is dat hij niet kan oplossen. Dit is een 'grote mensen-probleem'. Dit geeft hem rust. Bovendien leert Jair ook dat er altijd iets is dat je kunt doen om je beter te voelen in een nare situatie. Samen met Rex, de trainer en andere kinderen gaat Jair op zoek naar manieren die voor hem helpend zijn om zich beter te voelen. Bijvoorbeeld door met vriendjes te spelen of door af en toe heel hard te schreeuwen op een plek waar niemand er last van heeft.

WELKE INVESTERING VRAGEN STOERE SCHILDPADDEN EN DAPPERE DINO'S?

Het aanbieden van Stoere Schildpadden en Dappere Dino's brengt de volgende kosten^{7,8} met zich mee:

Eenmalige investering voor kwalificatie van nieuwe trainers

	Stoere Schildpadden	Dappere Dino's
Kwalificatie per trainer	€ 730	€ 1.045
Programmamaterialen	€ 58	€ 152
Tijdsinvestering opleidingsdagen	€ 707 (9 uur)	€ 1.021 (13 uur)
Totaal per nieuwe trainer	€ 1.495	€ 2.218

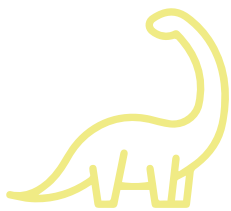
Investering per gegeven trainingsgroep

	Stoere Schildpadden	Dappere Dino's
Tijdsinvestering trainer	€ 3.297 (42 uur)	€ 3.297 (42 uur)
Tijdsinvestering co-trainer	€ 1.099 (14 uur)	€ 1.099 (14 uur)
Totaal per groep	€ 4.396	€ 4.396
per kind	€ 733	€ 628

De kosten per groep zijn omgerekend naar kosten per kind op basis van het maximaal aantal deelnemers per groep, te weten 6 bij de Stoere Schildpadden en 7 bij de Dappere Dino's.

⁷ Peildatum voor kosten van kwalificatietraject en programmamaterialen is oktober 2023. Voor de trainers en co-trainers is gerekend met een uurtarief van 78,50 euro (Kenniscentrum Kind en Scheiding, 23 oktober 2023, persoonlijk contact). Alle bedragen zijn excl. BTW. In genoemde investeringen zijn kosten voor bijvoorbeeld huur van locatie, iets te drinken voor deelnemers, printwerk, stickers of een klein cadeautje aan het einde van de bijeenkomsten ('ankertje') niet meegenomen.

⁸ De kosten voor kwalificatie van nieuwe trainers komen voor rekening van de aanbieder van de groepstraining (al dan niet doorbelast aan de gemeente(n) waar de aanbieder de groepen organiseert), hetgeen betekent dat deze eenmalige investering merendeels bekostigd wordt door de organisatie waarvoor de betreffende nieuw te kwalificeren trainers werkzaam zijn of in geval van zelfstandigen door henzelf. Investerings voor het geven van de groepstrainingen worden doorgaans bekostigd door de gemeenten waar de groepstrainingen worden gegeven.

ZELFVERZEKERDER EN LEKKERDER IN HUN VEL

door Stoere Schildpadden en Dappere Dino's

Door de omgang met Emine en de andere kinderen in de Stoere Schildpadden groep is Merthe gaandeweg zelfverzekerder geworden. Merthe staat er na haar deelname wél voor open om de nieuwe vriend van haar moeder te ontmoeten. Ook is ze in de kleuterklas minder verlegen en legt ze meer contacten.

Na de Dappere Dino's is het geruzie tussen Jaïr's ouders, zoals bij zijn voetbaltraining, niet voorbij. Maar omdat Jaïr nieuwe manieren heeft geleerd om met zijn gevoelens om te gaan, zit hij wel een stuk lekkerder in zijn vel. Op school lukt het Jaïr beter om zich te concentreren.

PROBLEMEN VOORKOMEN

De fictieve casussen van Merthe en Jaïr illustreren het persoonlijke voordeel dat deze jonge kinderen door deelname aan de trainingen hebben. Nadat ze met de training hebben meegedaan, zitten ze beter in hun vel, zijn ze gegroeid in emotieregulatie en sociale interactie en gaat het beter op school; opbrengsten zoals we die veel terug horen van de trainers van de groepen en die we ook zagen in het effectonderzoek.⁹

Niet alleen dragen de trainingen direct bij aan het welbevinden van de kinderen na deelname, mogelijk wordt door hun deelname bovendien voorkomen dat zich op korte termijn problemen ontwikkelen waarvoor (intensievere) begeleiding nodig is.

⁹ Klein Velderman, M., van Dommelen, P., Pannebakker, F.D., & Reijneveld, S.A. (2022). Preventive group training improves children's outcomes after divorce: A Dutch quasi-experimental study. *Journal of Child and Family Studies*, 31, 1069-1078. Doi: 10.1007/s10826-021-02220-x.

Als we het scenario van Merthe doortrekken zonder haar deelname aan Stoere Schildpadden, dan is het denkbaar dat er begeleiding ingezet wordt vanuit bijvoorbeeld schoolmaatschappelijk werk of in de vorm van een assertiviteitstraining ter ondersteuning van haar zelfvertrouwen. Ook kan het zijn dat de ouders van Merthe aan de huisarts of de schoolmaatschappelijk werker vragen hoe ze om moeten gaan met Merthes teruggetrokken gedrag of het gebrek aan vriendjes en daarvoor begeleid worden door de praktijkondersteuner (POH Jeugd en Gezin). Op korte termijn gaat het hierbij naar schatting om kosten in dezelfde orde van grootte als voor Merthes deelname aan de Stoere Schildpadden: bijvoorbeeld 5 consulten schoolmaatschappelijk werk €471⁸, Kanjertraining €490¹⁰ en 5 consulten van een half uur met de POH Jeugd en Gezin €158¹¹.

Jair leerde door de Dappere Dino's beter met zijn gevoelens om te gaan. Waar hij eerder moeite had met concentreren op school en zo lang mogelijk op het schoolplein bleef hangen om maar niet naar huis te hoeven, is het nu voor hem zowel op school als thuis weer fijner geworden. Dit betekent dat hij eerder door zijn emotionele zorgen en gedrag het risico liep om te verzuimen (met bijbehorende kosten van jeugdarts of leerplichtambtenaar¹²), een jaar te blijven zitten op school (kosten schooljaar per leerling; vergoed door de Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap¹³) of het vertonen van risicovol/delinquent gedrag waardoor Jair bijvoorbeeld in een Halt-traject terechtkomt (kosten Halt-traject¹⁴, bekostigd door Ministerie van Justitie en Veiligheid) en/of psychologische of orthopedagogische hulp nodig zou zijn geweest¹⁵. Terwijl voor Jair nu door deelname aan Dappere Dino's weer meer ruimte is ontstaan om op school mee te komen met de rest van de klas.

¹⁰ Peildatum voor kosten van de kanjertraining is november 2023. Er wordt uitgegaan van €90 voor het intakegesprek en €400 voor de training (inclusief werkboek). Bron: Kanjertraining Haarlem. [z.d.]. Kosten & vergoeding. *Kanjertraining Haarlem*. Geraadpleegd op 27 november 2023, via <https://www.kanjertraininghaarlem.nl/index.php/kosten/>

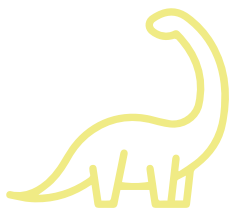
¹¹ Peildatum voor kosten van de POH Jeugd en Gezin is november 2023. Er wordt uitgegaan van € 63,35 per uur. Bron: Rijnmond Dokters [z.d.]. POH Jeugd en Gezin: Kosten. *Rijnmond Dokters*. Geraadpleegd op 27 november 2023, via <https://rijmonddokters.nl/praktijkondersteuning/praktijkontwikkeling/poh-jeugd-en-gezin>

¹² Een leerplichtambtenaar kost bijvoorbeeld 70€ per uur, bron: Zzp Tarief [2023]. *Zzp tarief leerplichtambtenaar*. Geraadpleegd op 19 oktober 2023, via www.ZZPTarief.nl/leerplichtambtenaar

¹³ Het basisbedrag dat een school voor primair onderwijs in 2023 krijgt per leerling is € 5.923,90. Bron: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap [2022] *Toelichting herverdeelteffektenmodel en totstandkoming bedragen voor de vereenvoudiging bekostiging PO*. Van: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/financiering-onderwijs/documenten/publicaties/2022/03/31/herverdeelteffektenmodel-en-totstandkoming-bedragen-voor-de-vereenvoudiging-bekostiging-po>

¹⁴ De kosten per traject zijn ons niet bekend. De jaarrekening 2021: Halt [z.d.]. *Financiering. Over Halt*. Geraadpleegd op 27 november 2023, via <https://www.halt.nl/over-halt/organisatie/financiering>

¹⁵ In 2021 kostte een telefonische screening, intake, psychologisch onderzoek, behandelplan en bijvoorbeeld 4 sessies met een kind en jeugdspecialist excl. adviesgesprek, verslaglegging, reiskosten, school-/thuisobservatie, 750€. Bron: De Kind- en Jeugdspecialist [z.d.]. *Tarieven en voorwaarden 2021*. [Versie 2021 1.0.] Geraadpleegd op 27 november 2023, via: <https://dekindenjeugdspecialist.nl/wp-content/uploads/2020/11/Tarieven-en-voorwaarden-2021-DKJS.pdf>

In bovenstaande twee fictieve casussen wordt zichtbaar hoe de preventieve groepstrainingen Stoere Schildpadden en Dappere Dino's kinderen zodanig ondersteunen dat hun welzijn vergroot wordt, problemen beperkt of voorkomen worden en kansen voor gezondheid en ontwikkeling verbeteren. We beschreven hoe daarmee (intensievere) ondersteuning op korte termijn mogelijk voorkomen kan worden. Op deze plaats vermelden we hierbij een aantal kanttekeningen. Ten eerste zijn in de geschetste scenario's ernstigere problematiek of intensievere ondersteuning op (middel)lange termijn niet meegenomen. Vanuit de literatuur weten we dat scheiding van ouders voor een minderheid van de kinderen ook grote en langdurige gevolgen kan hebben (bijvoorbeeld minder goede prestaties op school, minder psychologisch en emotioneel welbevinden, meer gedragsproblemen, minder zelfvertrouwen en meer problemen met sociale contacten dan kinderen die opgroeien in intacte gezinnen)^{16 17}. Ten tweede zijn we ons ervan bewust dat de beschrijving van slechts twee voorbeelden niet volledig recht kan doen aan alle facetten die mee kunnen spelen in een (complexe) scheidingssituatie. Bovendien kan op basis van de twee casussen de indruk gewekt worden dat de deelnemers aan Stoere Schildpadden minder problemen ervaren dan deelnemers aan de Dappere Dino's, maar dat verschil berust op toeval.

TOT SLOT

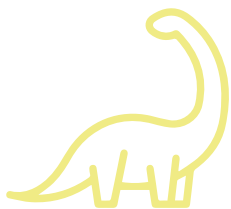
Onze slotsom is dat preventieve speltrainingen zoals Stoere Schildpadden en Dappere Dino's voor jonge kinderen net dat steuntje in de rug kunnen zijn waardoor ze de scheiding van hun ouders beter begrijpen en er beter mee om kunnen gaan. Van de versterkte emotieregulatie, weerbaarheid en probleemoplossende vaardigheden kunnen ze bovendien ook later in hun jeugd veel profijt hebben als ze voor andere uitdagingen of veranderingen staan. De groepstrainingen vragen een relatief kleine investering waar potentieel grote persoonlijke, maatschappelijke als ook financiële voordelen mee behaald kunnen worden. Of zoals deelnemers en trainers het beschreven:

**“STOERE SCHILDPADDEN EN DAPPERE DINO'S
ZIJN HET MOOISTE CADEAU DAT JE EEN KIND VAN
GESCHIEDEN OUDERS KUNT GEVEN!”**

¹⁶ Amato, P. R., & James, S. (2010). Divorce in Europe and the United States: Commonalities and differences across nations. *Family Science*, 1, 2-13. Doi: 10.1080/19424620903381583.

¹⁷ Den Hollander, E. (2017). *Parental divorce and children's adjustment: An updated meta-analysis* [master thesis]. Utrecht: Universiteit Utrecht.

COLOFON

Uitgave:

TNO

Afdeling Child Health

Sylviusweg 71

2333 BE Leiden

Tekst:

Mariska Klein Velderman

Ilona Wildeman

Fieke Pannebakker

Met dank aan: Elin de Bie

Datum:

November 2023

Vormgeving:

Taluut, Utrecht

Contact:

Secretariaat TNO Child Health

childhealthsecretary@tno.nl

<http://www.tno.nl/scheiding>

Verwijzen naar deze factsheet kan als volgt:

Klein Velderman, M., Wildeman, I. & Pannebakker, F. [2023]. *Stoere Schildpadden en Dappere Dino's: Investeren in veerkrachtige kinderen na scheiding.*

Leiden: TNO Child Health.

© TNO, Child Health, Leiden